

K. Lengyel Zsolt

Kulturális diplomácia és hungarológia

Szemponatok viszonyuk újragondolásához

Közhely, hogy nincs külpolitika kultúra nélkül. De lemondhat-e a kultúra a tudományról? Állítás és kérdés egymást indokolva lengi körül az új magyar külpolitikai stratégia előkészületét. A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetének idevágó tanulmányai közül *A nemzetpolitika feltételrendszere az uniós tagság körülményei között* és *A nemzeti identitás megőrzésének, megújításának intézményrendszere* címűek¹ megerősítik az állítást, de jobbra nyitva hagyják a kérdést. Hasonló kettőségek tűnik elő a témáról indított nyilvános eszmecsereből.

Pröhle Gergely *A magyar kultúra szerepe Magyarország nemzetközi kapcsolataiban* című vitaindítója a maga műfajából kiemelkedő színvonalon elemző szervezeti és tartalmi kérdéseket.² Egyik jellegzetessége, hogy kultúrán elsősorban művészeti tevékenységeket ért. Ezért csak szőrmentén érinti a tudományt, pontosabban a magyarságtudományt – a hungarológiát –, amelyet ugyan a kulturális diplomácia mellékjelenségeként szerepeltet, az illető szövegkörnyezetben mégis, helyesen, egy fogalmilag különválasztandó szakterületként villant fel. „A hungarológia”, írja jól tájékozottan és igényesen tekintve, „jelenleg elhanyagolt, de »reanimálható« kapcsolati és intézményi hálójára képes lenne érdemben, összehangoltan bekapcsolódni a magyar kulturális külpolitikába.” E mondat egyúttal jelzi az egész szöveg másik alapvonását: Pröhle, eddigi munkásságából érthetően, államigazgatási szemléletben érvel, amelyet azonban több helyütt árnyal, a nem – vagy nem kizárólag – kormányzati hatáskörök felé szélesít. Egyik bekezdésében például ezt olvassuk: „Megfontolandó olyan vegyes finanszírozású intézmények létrehozása, mint amilyen a Müncheni Magyar Intézet, melynek működését a magyar állam és Bajorország együtt biztosítja. Nem valószínű, hogy erre más államok is hajlandóak lennének, ugyanakkor hasonló együttműködés elképzelhető civil szervezetekkel is. Különösen olyan országokban kívánatos ez a megoldás, amelyek amúgy nincsenek külpolitikai érdeklődésünk homlokterében.”

1 <http://www.mtaki.hu/hirek/070227.html> [2007. március 15.].

2 Pröhle Gergely: *A magyar kultúra szerepe Magyarország nemzetközi kapcsolataiban*. http://hvg.hu/print/20070306_prohle_gergely.aspx [2007. március 15.].

Alábbi hozzászólás ennek az elképzelésnek egy tágított, a hungarológiára történt célzás mondanivalóját beemelő szempontkörében íródott, mégpedig két előfeltevésből:

1) a bajor fővárosban 1962 óta működő, 1999/2000-tól bajor–magyar fenntartású említett intézet³ úgymond ajtónyitó, kísérleti modellszerűségét egy magyar szemszögből éppenséggel fontos külpolitikai partnerországban tanúsítja;

2) a hungarológia a magyar kisebbségek felsőoktatásügyében nemzetközi távlatokat nyithat, „az európai oktatási térbe” való integrálódás⁴ egyik eszköze lehet.

Jelen sorok írója időszerű németországi, főként bajorországi fejlemények alapján folytatja ezen – részben – tudománytörténeti és mindennapos hivatali munkakörébe illő téma évek óta hol német, hol magyar nyelvű, rendszerint nyilvánosan is közölt fejtegetéseit, amelyeket legutóbb 2006 augusztusában egy budapesti szakmai kerekasztal-beszélgetésen hagyott abba.⁵ Válogatott és vázlatos szempontokat kínál arra a reménylett esetre, hogy a tudomány a magyar kulturális külpolitika látóhatárában az eddigieknél önállóbb, pusztá járulékoságát felváltó szerepre érdemesül.

I.

Napjaink magyar–német kulturális kapcsolatainak fő tudományos eleme a közel 100 éves múltra visszatekintő hungarológia (magyarságtudomány), amelyet a második világháború előtti Berlini Magyar Intézet fejlesztett ki interdiszciplináris és – tág földrajzi kitekintésű – regionális szakterületté, felsőoktatási és kutatási célkitűzéssel.⁶ A német társtudományok sorában eleinte a szláv térségekre összpontosító, alapvonulatában történettudományi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa kutatást találjuk (közkeletű szóhasználatban: Kelet-Európa- vagy Délkelet-kutatás, *Osteuropaforschung*, *Südostforschung*).⁷ A második világháború után felbukkan a finnugorkuta-

3 <http://www.ungarisches-institut.de>.

4 http://www.mtaki.hu/docs/kulkapcsolati_strategia/kulkapcsolati_strategia_identitas_sh.htm [2007. március 25.].

5 Végeredmény vagy kiindulópont? Kerekasztal-beszélgetés a hungarológiáról. *Európai utas* 16 (2006) 2–3, 130–141.

6 Ujváry Gábor: A magyar kulturális külpolitika a 20. században. *Debreceni disputa* 2006/7–8, 4–11.

7 Edgar Hösch: Stand und Probleme der historischen Osteuropaforschung in München. In *Münchener Forschungen zur Geschichte Ost- und Südosteuropas. Werkstattberichte*.

tás is, a maga nyelvészeti súlypontjaival.⁸ Míg az utóbbi munkaterület intézményei egyetemi keretben helyezkednek el, az előbbi hagyományosan átfogja mind a kutatási, mind a felsőoktatási pályát.

A magyarországi tudománypolitika a hungarológia külföldi ágát az 1970-es évektől lényegében egyetemi ügyként kezelte, mégpedig a finnugor kutatás keretében. Nem mérte fel, hogy a németországi magyar tematikájú felsőoktatás jelentős mértékben zajlott a hungarológia másik társtudományi környezetében, jelesül historiográfiai vagy politológiai munkakörökben, amelyek ugyanakkor egy sor kutatóintézetben is befogadtak magyar vonatkozásokat.⁹ Ez a körülmény azért is figyelmet érdemelt volna, mivel az egyetemi és egyetemen kívüli német Osteuropaforschung ugyanakkor nem tért le hagyományvonaláról: általában olyan területi meghatározottságú szakterületeket részesített előnyben, amelyek természetüknél fogva csak igen szűk látószögben értékelték, mi több, gyakorta képtelenek voltak feldolgozni a nem szláv népek Európa keleti és délkeleti részein áhagyományozódott gazdag történeti anyagát. Súlyosabb következményeket vetített előre a másik elvileg szóba hozható partneri közeg erőteljes elmozdulása a finnisztika, illetve uralisztika felé. A magyar tudománypolitika a németországi hungarológiát lényegében mégis éppen ahhoz a területhez kapcsolta, amelyen a magyar témák kezdtek háttérbe szorulni, illetve továbbra sem lépték át a filológia határait. A finnugorkutatás elsőbbségét valló budapesti hivatalos nézeteken mit sem változtatott az a tény, hogy Magyarországon a hatvanas évek végétől több szakaszban körvonalazódott a „magyarságtudomány” vagy „magyarságtudomány” azon típusa, amely a történet-, nyelv- és irodalomtudományi, valamint a művészettörténeti és a néprajzi foglalatoss-

Hgg. Hermann Beyer-Thoma, Olivia Griese, Zsolt K. Lengyel. München, 2002, 11–38; Edgar Hösch: Südostforschung vor und nach 1945. Eine historiographische Herausforderung. In *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. Hgg. Mathias Beer, Gerhard Seewann. München, 2004, 275–286.

8 Julius von Farkas zum 100. Geburtstag. Hgg. István Futaky, Wolfgang Veenker. Wiesbaden, 1994; *A hazatérő Farkas Gyula. Írások, dokumentumok a kitagadott irodalomtudós életéről és műveiről*. Szerk. Futaky István, Kesztyüs Tibor. Budapest, 2003.

9 Holger Fischer: Entwicklungen und Probleme der Hungarologie in Deutschland. In *Ungarn-Jahrbuch* 26 (2002/2003) 239–252; *Münchener Forschungen zur Geschichte Ost- und Südosteuropas. Werkstattberichte*. Hgg. Hermann Beyer-Thoma, Olivia Griese, Zsolt K. Lengyel. München, 2002; *Das Ungarnbild der deutschen Historiographie*. Hg. Márta Fata. Stuttgart, 2004.

ságok szerves és folyamatos összehangolásában véli megtalálni önmaga mélyebb módszertani értelmét – mindezt nem csak a felsőoktatásban.¹⁰

A rendszerváltás óta többször bebizonyosodott, hogy a németországi szerepkörbe utalt hungarológia egy kettős mulasztás terhét viseli, amelyet azoktól örökölt meg, akik egyrészt nem követték az itt érintett külföldi tudományosság belső folyamatait, miközben másrészt, belföldön, jobbra figyelmen kívül hagyták a koncepciótágító kísérleteket. Mindennek következtében:

1) az egyoldalúan nyelv- és irodalomtudományi beállítottságok méltányos meghaladása a nemzetközi szakmai nyilvánosságban számtalanszor hangoztatott kívánalom, a több szellem- és társadalomtudományra kiterjeszkedő, munkamegosztásos hungarológia képlete azonban a 2002-ben megalakult és azóta kétszer átalakult Balassi Intézet ilyen irányú próbálkozásai ellenére sem tudott még Budapesten meghonosodni. Sőt, a közelmúltban mintha újraerősödött volna az a gyakorlat, amelynek hívei pusztán – vagy lényegében – a magyar mint idegen nyelv oktatását és, ennek alárendelten, az irodalomközpontú kulturális ismeretterjesztést értik a „hungarológia“ megnevezéssel jelölt feladatokon. Ez a külföldre gyűrűztetett felfogás

2) ma általános érvénnyel határozza meg Németország finnugor tanzékeinek magyar arculatát, amely az elhalványodás szaporodó tüneteit tükrözi. A filológiai súlypontozás ugyanis nemcsak szemléleti, hanem személyzeti vonatkozásban is beszűkítette a hungarológia pályáját, minthogy egy olyan külföldi magyar nyelvi lektorátusok rendszerében ment végbe, amelyben – elnevezéséből is kitetszően – javarészt nem tudósok dolgoztak és dolgoznak. A magyart mint idegen nyelvet irodalomtörténeti körítéssel Németországban oktatók többsége az elmúlt másfél évtizedben alkalmatlan volt arra, hogy magyarságtudományi kutatást folytasson, és eredményeit folyamatos publikációk révén megossza a nemzetközi szakmai közvéleménnyel. Ugyanakkor egyetemeik továbbra is hirdették az oktatás és a kutatás egységét. Ekképp mára előállt az a helyzet, hogy a németországi finnugorkutatók¹¹ – a hamburgi kivételtől eltekintve¹² – nem magyar tematikában törekednek a humboldti eszmény megvalósítására. Ebben közrejátszik a többségükben nem hungarológus tanszékvezetők szakmai érdektelensége is, amelyet azonban a mindenkor magyar lektor beosztottként is ellensúlyozhatna, ha nyilvánosan jegyzett tudományos munkásságot kifejtve szakmai súlyú

10 K. Lengyel Zsolt: A hungarológia mint interdiszciplináris és regionális tudomány. Korszerűsítésének kutatás- és oktatásügyi szempontjai a német nyelvű Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányok keretében. *Századok* 139 (2005) 1011–1024.

11 <http://www.fak12.uni-muenchen.de/finn/Links.html>.

12 <http://www1.uni-hamburg.de/IFUU>.

érveket lenne képes szolgáltatni a hungarológia korszerűsítéséhez. Itt zárul be a jelenlegi szemléleti és személyzeti feltételekről nyitott kör, amint a bajor fővárosban legújabban észlelhető fejlemények jelzik egy olyan tanszék- és intézetközi, a szó formális értelmében is interdiszciplináris hungarológiai együttműködési tervvel kapcsolatban, amelytől a finnugor tanszék vezetője – a magyar lektorral egyetemben – eddig arra hivatkozva zárkózott el, hogy a tanszék szlavisztikai-szibirisztikai irányban kíván koncepcionálisan továbbfejlődni, nyelvoktatási és irodalomtörténeti kurzusaival pedig már lefeddi a maga magyar pályáját.¹³

II.

Az iménti példa egy ellentmondásos helyzetet tár fel a magyar kulturális külpolitika, azon belül a hungarológia-politika számára. Aki 2006 augusztusában Debrecenben figyelmesen végigkövette a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus munkálatait, megtapasztalhatta, hogy míg a szakmai közvélekedés interdiszciplináris és regionális tudománynak tekinti a hungarológiát, a nyelvközvetítésbe merevítő filológiai önérdék a tág koncepció ellen hat több európai helyszínen.

Elmélet és gyakorlat ilyen mértékű különfejlődése arra készítheti a megfigyelőket, hogy az elméletben keressék a baj okát – esetünkben annál inkább, mivel a hungarológia az elmúlt másfél évtizedben bajlódott is eleget koncepcionális újrualapozásával. Csakhogy önmeghatározási folyamata a leglényegesebb pontokon időközben lezárult. Annyiszor elhangzott már, hogy nincs, aki cáfolná: elsősorban külföldieknek, javarészt külföldön művelendő, és csak a szellem- és társadalomtudományok együttműködési keretében lehet képes arra, hogy *érdemlegeset a keresletnek megfelelően* mondjon el Magyarországról és a magyar nemzetről azoknak, akik nem magyarok.¹⁴ A gondot tehát nem a hungarológia mai elmélete okozza, hanem az, hogy régimódi szerkezetekhez rendelődik, amelyekben szükségképpen nem – vagy csak foghíjasan – alkalmazható. Az illető szerkezetek reformját pedig 1990 óta jelentős mértékben az gátolta, hogy e kérdéskör a magyar kulturális külpolitika tartozékaként egyszerre több tárca, időnként egyazon tárca több szervezeti egységének illetékességébe tartozott – és tartozik.¹⁵ A problémamező túlméretezettsége egyebek mellett abból látszódott az elmúlt

13 <http://www.finnougristik.lmu.de>.

14 Vö. Végeredmény vagy kiindulópont.

15 Vö. Pröhle.

években, hogy rajta nemcsak az újítást szorgalmazók tűntek fel, hanem mindig olyanok is, akik befékeztek a korszerűsítésnek. Ez a bürokráción belüli versengés aligha fog megszűnni, de kezelhetőbbé válhat, ha az illetékességek köre oly módon szűkül, hogy az ügy tartalmilag egybetartozó, de korábban szervezetenként különválasztott részei végre egyazon megoldandó probléma elemeit alkotják. A kulturális külpolitikára és a magyarságtudományra ráfér egy ilyen összeillesztés. A Balassi Intézet legújabb átalakítása¹⁶ fontos szervezeti feltételt biztosít ahhoz, hogy a budapesti kormányzat intézményrendszerének szintjén is egységben szemléljék e két munkaterületet.

III.

Az egység ereje sokszínűségében rejlik, állítják a pluralizmus hívei. E tétel lefordítható mai témánkra is, amennyiben ez – a lehető legáltalánosabban kifejezve – egy olyan külföldi magyar jelenlétről szól, amely különböző műfajokban nyilvánulhat meg. A Balassi Intézet az Oktatási és Kulturális Minisztérium felügyeletével, valamint a Külügyminisztériummal egyeztetve 2007 tavaszától két fő műfajt irányít: egy diplomáciait, amelyet a külföldi kulturális intézetek állami köztisztviselőkkel képviselnek, és egy civilt, amelyhez a mindenkori felsőoktatási intézmény alkalmazottaival fenntartott lektorátusok tartoznak.¹⁷ Kézenfekvő, hogy a munkajogi – és az ezekből eredő egyéb – szempontokon túl azáltal is eltér egymástól e két hálózat, hogy az egyik döntő mértékben kultúraközvetítéssel foglalkozik művészeti rendezvények útján, a másik pedig alapvetően tudományos indítékú és formájú nyelv- és irodalomoktatással. Mindemellett a tudomány össze is köti a diplomáciai és a civil kulturális külképviseleti alakzatokat, hiszen az intézetek sorában főleg a Collegium Hungaricumok legalább szervezési munkákkal tudományos jellegűek is.¹⁸ A párhuzamok és különbségek ilyen egyvelege csakis úgy fejleszthető tovább, ha az összekötő elemek még pontosabban simulnak egybe, és az elválasztó tényezők még világosabban jelzik a rendeltetések különféleségét.

A magyar kormányzat az elmúlt években bejelentett intézetfejlesztési kezdeményezései között kiemelt jelentőségű a berlini Collegium Hungaricum. Új otthonának a 2006–2007. évi Németországi Magyar Kulturális

16 <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=771&articleID=228683&ctag=articlelist&iid=1> [2007. március 25.].

17 <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=771&articleID=228683&ctag=articlelist&iid=1> [2007. március 25.].

18 <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1515>.

Évadhoz illesztett megnyitási terve – az Évad eddigi programkínálatával együtt szemlélve – egy területileg észak-német, műfajilag pedig diplomáciai irányú kulturális külképviseleti stratégiát jelez.¹⁹ Kérdés, hogy ebből leágazik-e tudatosan egy koncepcionális célirány a dél-német térségbe, ahol az elmúlt fél évszázadban kialakult a magyar jelenlétnek egy – a lektori hálózaton túli – civil tudományos formája is. Ennek egyik mai különlegessége, hogy két- vagy többoldalú megállapodásokban rögzített, közös és intézményesített finanszírozású *szellemi vegyes vállalkozásokat* foglal magában. Másik sajátos vonása, hogy két jelenlegi hordozója, a budapesti Andrassy Gyula Németnyelvű Egyetem²⁰ és a Münchener Magyar Intézet, nemcsak magyar, illetve német jogi státusuk szerint egészítik ki egymást, hanem helyszíneik révén is, amelyekkel egyazon európai felsőoktatási és kutatási szférába tagolódnak. Az Egyetem, amelynek dél-német kötődésére utal a Baden-Württemberg-i érdekelttség is, és az Intézet, amely hungarológiai kutató, oktató, kiadványszerkesztő és könyvtári tevékenysége mellett kulturális műsorokat is rendez, saját szakmai rendeltetésen túlmenően nem pusztán a kölcsönöségi elv alkalmazásához, tehát a magyar–bajor kapcsolatok kiegyensúlyozásához járulhat hozzá. Mindkettő egy – az Európai Unió kulturális-tudományos belkapcsolataiban – újszerű és igen ritka, magyar–német viszonylatban pedig egyedülálló kooperációs mintát testesít meg. Olyan szerkezetű intézmények, amelyeket Magyarország egyik közeli vagy távolabbi szomszédja sem mondhat a magáénak Németország területén. Ezt a helyzeti előnyt jelentős, illetve döntő mértékben nem magyar államháztartási források biztosítják – bizonyára addig, amíg a partnerek nem értékelik a közös áldozatvállalást voltaképpen egyoldalú, de ténylegesen a túloldalon is értékesített befektetésnek.

Magyarország EU-csatlakozásával a magyar–bajor kapcsolatok súlypontja áthelyeződött az Európa-politikai síkra. Ezen Budapest és München egyaránt arra törekszik, hogy minél változatosabban tanúsítsa integrációképességét két-, de többoldalú, uniós fórumokon is. Mindezen szempontokat ajánlatos figyelembe venni azon kérdés eldöntésekor, hogy a magyar kulturális külpolitika Németországban egyközpontú és egy műfajú legyen-e, avagy fejlesztésébe bevonja-e szervesen a dél-német és a civil tudományművelés helyszíneit is, eközben megfelelő intézkedésekkel megbecsülve azon lehetőségeket, amelyeket a vegyes finanszírozások a saját anyagi ráfordítások takarékos tervezhetőségéhez és célratörő hatékonyabbá tételéhez nyújtanak?

19 <http://www.magyarintezet.hu/cities/frame.jsp?HomeID=3&lang=GER>; http://www.akzent.hu/index_hu.html.

20 <http://www.andrassyuni.hu>; <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=720&articleID=228821&ctag=articlelist&iid=1> [2007. március 25.].

IV.

A fenti gondolatok mentén el kell időznünk egy fejezet erejéig a magyar kulturális külkapcsolatok bizonyos fokú, a hungarológiát civil munkapályákon gyümölcösztető *tudományosításának* a külső feltételeinél. Bár helyszűke miatt csak a bajorországiakról lesz szó, a vázlatos áttekintés egy olyan tartományt hoz előtérbe, amely a németországi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európára vonatkozó tudományos kutatásban és felsőoktatásban hosszú évtizedek óta meghatározó szerepet tölt be.²¹ Maga a kérdésfelvetés észlelhető más németországi telephelyű nemzeti országkép-politikáknál is. A British Council, amelyre az újjáalakított Balassi Intézet „körvonalaiában” hasonlítani kíván,²² például minden globális és kultúrpolitikai tájékozódása ellenére következetesen szorgalmazza az angol-német párbeszédet tudományos témákban, amelynek természetes részét képezik az angol nyelvoktatási programok. Külön hangsúlyt fektet az anglisztikai „kultúratudomány” (*British Cultural Studies*), illetve angol „országtan” (*British Studies*) felsőoktatási szerepének a megerősítésére. Jelenleg két városban, Düsseldorfban és Leipzigban, egyetemhez kapcsolt szervezeti egységként tevékenykedik.²³

A hungarológia akkor értékesíthető a Németországban tevékenykedő magyar kulturális diplomácia számára, ha magában foglalja a filológiát, de azon túl is lép, tehát Magyarország és a magyar nemzet múltjával és jelenével, belső és külső kapcsolattörténeteivel meg viszonyrendszereivel tág bölcsész szemszögből foglalkozó magyarságtudományként nyilvánul meg. Mai helyzete és jövője ebben a fogadó országban is attól függ, hogy képes-e egyetemen belül és kívül szélesíteni koncepcionális alapjait. Az elmúlt évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a bajorországi humántudományi piacon egy világos kereslettel szembesülhet: olyan szakemberek kiképzését kellene kínálnia, akik magyar témákat tárgyi sokrétőségükben és nemzetközi összefüggéseikben képesek megragadni és elemezni, majd – a munkapiaci viszonyokra való tekintettel – szükség vagy igény esetén a szakma szűkebb határain túl is közvetíteni. Ehhez elsősorban a gazdaság-, irodalom-, jog-, művészet-, néprajz-, nyelv-, politika-, régészet-, történet- és zenetudomány közös és egyeztetett erőfeszítéseire van szükség, természetesen a mindenkori té-

21 Vö. Hösch: Stand und Probleme; Hösch: Südostforschung.

22 Végeredmény vagy kiindulópont, 134.

23 <http://www.britishcouncil.de/d/science/index.htm>; <http://www.britishcouncil.org/science/>; <http://www.britishcouncil.org>; <http://www.britishstudies.de/report.htm>; <http://www.uni-leipzig.de/~culture/>, <http://www.uni-duesseldorf.de/home/Internationales/Kontakt/BritishCouncil>.

mához illő válogatásban. A hungarológia eljelentéktelenedése a finnugorkutatáson belül aligha ellensúlyozható másképp, mint szerkezeti átértelmezésével, amely a magyar témákat kiemeli filológiai alárendeltségükből és egy – esetleg több együttműködő – társadalom- vagy kultúratudományi karon általános országtanná alakítja, a nyelvi vonzatok méltányos figyelembevételével, adott esetben munkamegosztásban a finnugorkutatással, amelynek nyelv- és irodalomoktatási tapasztalatai elodázhatatlanok. Ez a modulárisan tagolandó program a bajorországi felsőoktatás szerkezetében a történet- és politikatudomány, a kultúratudomány, irodalom- és nyelvtudomány, valamint jog- és gazdaságtudomány négyes osztatú mezőnyében képzelhető el. A Münchener Magyar Intézet mindenestre ezt a célt követi egyetemi kapcsolatrendszerében több éve tárgyalt *Hungaricum* tervével.²⁴

Ezek a tárgyalások egy többpályás, nem csak magyar témák iránt tapasztalható, illetve ébreszthető keresletekért folytatandó érdekegyeztetés szükségét domborítják ki. Különleges esélyük, de egyben nehezekük, hogy két modernizációs problémáról szólnak: az egyik a hungarológia, a másik a Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa tanulmányok szerkezeti átértelmezésének a követelményéből adódik. A vizsgált térségekben 1989/1990 körül végbement politikai rendszerváltozások a német *Ostwissenschaften* közösségeit legitimációs válságba sodorta. Az új önmegalapozás módozatait kereső elképzelések egyik lényegi eleme Bajorországban is a felsőoktatás és kutatás hálózatosítása, amely arra hivatott, hogy a különböző nyelvű és kultúrájú társadalmak témáit egy nagyobb területi egységbe, egyfajta *Area Studies*-ba tagolja, és a tudományköziség jegyében eszményi esetben több tanszék, illetve kar együttműködésére bízta. E folyamat két jelentős és jellemző megnyilvánulása a regensburgi egyetemen 1996-ban létrehozott *Bohemicum* oktató egység,²⁵ valamint a regensburgi és a müncheni egyetem által 2004-ben beindított *Elitestudiengang Osteuropastudien*,²⁶ amelynek legbefolyásosabb, 2006 végén egyetemi, *An-Institut* státusba emelt partnere a müncheni *Collegium Carolinum. Forschungsstelle für die böhmischen Länder*²⁷ kutató- és dokumentációs központ. *Nem nehéz megállapítani, hogy az elmúlt években megerősödtek a szláv nyelvekkel, kultúrákkal és társadalmakkal foglalkozó bölcsészettudomány bajorországi helyszínei, mivel észre-*

24 K. Lengyel Zsolt: Hungarologie als interdisziplinäre Regionalwissenschaft. Betrachtungen zu ihren Forschungs- und Lehrzielen im Rahmen der deutschsprachigen Ost-, Ostmittel- und Südosteuropakunde. In *Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest 26: Der Österreichische Staatsvertrag 1955*. Hg. Ferenc Glatz. Budapest, 2006, 151–158.

25 http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_IV/Bohemicum.

26 <http://www.osteuropastudien.lmu.de>.

27 <http://www.collegium-carolinum.de>.

vették, hogy a hálózati munka egyetemen belül és kívül az új idők egyik legfontosabb követelménye. De látnunk kell, hogy ezen bölcs és céltudatos ráhangolódásnak kedvez egy tudományon kívüli feltétel is: az, hogy a bajor kormányzat a német-cseh történelmi, főleg legújabbkori a szudétanémet kérdéssel telített múlt háttérében kiemelt figyelmet szentel a szomszédos keleti térségnek. Beszédes példa ez arra, hogy az európai integrációpolitikai távlatok ösztönzően hathatnak egyetem- és kutatáspolitikai stratégiákra, amelyeket esetünkben a cseh külügyi tudománypolitika együttgondolkodóan hasznosít Münchenben és Regensburgban – akkor is, ha nem diplomaták szolgálatát veszi ehhez igénybe.²⁸

A hálózatosítás korparancsa a mai Bajorországban nem pusztán az intézközi szövetkezésekre, hanem ezek módozataira is tartalmaz ajánlásokat. Néhány éve erősödni látszik a bajor tudománypolitika azon hajlama, hogy hosszú távon karcsúsítsa a kutatóintézmények rendszerét az egyetemi szféra javára. (Hasonló szándékok tapinthatók ki az Európai Unió egyetemeket előnyben részesítő támogatáspolitikájában.) Ebben az összefüggésben fontos utalni a „Wissenschaftsland Bayern 2020” értékelő bizottság 2005-ben befejeződött munkálataira. Az Európai Tudományos Akadémia elnöke vezette nemzetközi munkacsoport arra az alapkérdésre kereste a választ a bajor tudományügyi államminiszter megbízásából, hogy milyen strukturális újítások biztosíthatnák és növelhetnék a bajorországi tudományosság nemzetközi versenyképességét? Jelentése²⁹ az összefoglaló fejezet 2. szakaszában a felsőoktatás és a kutatás tematikailag súlypontozott szoros együttműködésében jelöli meg a fejlesztés leghatékonyabb módját. Mivel ez a javaslat az egyetemeknek az eddigieknél nagyobb vonzáskört kíván biztosítani, mintegy igazol egy korábban beindult gyakorlatot, amelyben két opció ragadható meg: az egyik a kutatóintézetek státusszerű egyetemi betagolódása, a másik az egyetemi és kutatói szféra szerződéses szövetkezése. Az ajánláscsomag alaphangjából ítélve egyetemi körön belül megnövekedhet a támogatáspolitikai mozgástér.

A bajorországi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-tanulmányok körében megfigyelhető a jelzett kooperációfejlesztés mindkét típusa, mégpedig egy további szerkezetmódosulásba beágyazottan. A bajor kormány egy 2002. évi döntése értelmében a hat müncheni szakintézet közül három – az *Institut für Ostrecht*,³⁰ az *Osteuropa-Institut*³¹ és a *Südost-Institut*³² – 2007

28 Vö. <http://www.collegium-carolinum.de/>; http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_IV/Bohemicum.

29 http://www.stmwfk.bayern.de/downloads/hs_mittelstrass.html [2007. március 23.].

30 <http://www.ostrecht.de>.

31 <http://www.lrz-muenchen.de/~oeim>.

32 <http://www.suedost-institut.de>.

második felétől Regensburgban folytatja tevékenységét, mind egymás között, mind az ottani egyetemmel föderációs kapcsolatokat alakítva ki. A Münchenben maradó három intézet – a *Collegium Carolinum*, az *Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*³³ és a *Magyar Intézet* – egy hasonlóan kétsíkú viszonyrendszer kimunkálására hivatott, azzal a helyi sajátossággal, hogy az elsőként megnevezett két intézet a cseh és szlovák – bohemisztikai –, valamint főként a román térséget átfogó germanisztikai és romanisztikai irányával jogilag már a Ludwig-Maximilians-Universität része.

A decentralizálásával kétközpontúvá váló bajorországi Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa-kutatás újabb történetének legjelentősebb fordulata elé néz. Több kulcskérdés még csak előkészületi vagy már többször elnapolt és újrafogalmazott alakban foglalkoztatja a szakmán belül és kívül illetékes feleket, így az is, hogy milyen viszonyt létesít egymással a két központ, és hogy milyen szerepet vállal a térségért Münchenben és Regensburgban felelős két történeti tanszék³⁴ az oktatói és a kutatói munka összehangolásában, amely az intézetföderációk értelmét szavatolná. Tény, hogy a sorok vázolt újrendezése már megelégnítette az igényeket egyrészt a vélhetően biztosabb jövőt ígérő egyetemi rangért, másrészt egy bizonyos értelmezési fennhatóságért a történeti nagytérség fölött. E folyamatok megnövelik a hungarológia esélyét arra, hogy egy földrajzi kiterjedésében hozzá illő témakeretbe jusson, anélkül, hogy ki kellene lépnie azon kötelékekből, amelyeket a finnugorkutatás a magyar nyelvi örökségből adódóan kínálhat. A bohemisztika, a germanisztika és a romanisztika társaságában olyan regionális részérdekeltségekkel keresheti az összhangot, amelyeknek tárgyai a historiográfiai dimenzióban valóban egybetartoznak – és amelyek ma európai uniós erővonalakon belül nem utolsósorban egymáshoz viszonyítva határozzák meg magukat.

Hiú ábránd volna azt hinni, hogy a tudományos és a diplomáciai szakterületek ilyen átfedéséből nem alakulhat ki versenyhelyzet. Ezt helyesebb természetes és ösztönző adottságként elkönyvelni. A versenyhelyzettel általában akkor van baj, ha benne egyes felek elemeznek, terveznek, döntenek és cselekszenek, mások pedig legfeljebb sodródnak – és ezt is csak kellenlenül teszik.

Ungarisches Institut München / Münchener Magyar Intézet

33 <http://www.ikgs.de>.

34 <http://www.geschichte.uni-muenchen.de/goese>; http://www.uni-regensburg.de/Fakultaeten/phil_Fak_III/Geschichte/index.html.

Losonc Alpár

Hozzászólás a külpolitikai stratégia vitájához

Az alábbiakban megfogalmazom véleményemet néhány kérdésben, a helyzethez mérten tömören, lemondva az argumentatív okfejtésről, és kockáztatva az esetleges félreértéseket. Ezenkívül értelmezési távlataimat meghatározza a vajdasági beágyazottság, és az ennek megfelelő szituatív tudás.

1. Mindenekelőtt szólnom kell arról, hogy milyen módon tekintek a nemzet és a nemzetállam pozíciójára a kortárs társadalmi dinamika, a globalizáció hektikus tendenciái, a nemzetköziesedő anyag-, pénz és tudásáramok közepette. Kétségbevonhatatlan, hogy ebben a kontextusban a nemzeti szint viszonylagosodásnak rendelődik alá, megszűnik kiemelt metszetté válni. Egyszóval a hatalmi rétegzettségnek, valamint a többszörös identitás létesülésének vagyunk tanúi, ami átírja a nemzet és az állam összefüggésrendszerét. A nemzetállamot érintő mély változásokat adottságként kezeltem, ezenkívül jól ismerem azokat a kizárólagosság/kizárás-történeteket, amelyek a nemzeti formának az állami apparátusokban megvalósuló történelmi kiteljesedéseit fémjelezték. Ugyanakkor az a tény, hogy a nemzetállam immáron nem élvezheti az evidencia bizonyosságát, nem jelenti számomra, hogy a nemzetállam elutasításának vagy igenlésének alternatívájában gondolkodom. Tapasztalom, hogy sokan a nacionális/poszt nacionális kiélezett alternatíváját minősítik mérvadónak, ami az előlegezett pozitív fejlemény esetében a múlt kínjaitól való megszabadulást ígéri. Számomra azonban a nemzet és az állam kapcsolata nem értelmezhető úgy, hogy elképzeljük az induló történelmi feltételeket, és leszűrjük az egyértelmű következményeket, ahol a folyamatnak van eleje és vége, mármint a nemzetállam vagy a nemzet alkonya. Nem, azt hiszem, hogy az említett kapcsolatot inkább afféle *mozgó történelmi konstellációként* kell elképzelni, amely nem valamilyen történetfilozófiai logikának rendelődik alá, inkább szociológiai, antropológiai stb. látásmódot igényel. És azt sem hiszem, hogy a nemzeti dinamika hatalmi története feloldható egy anticipált eszményi kivetítéssel, mint pl. az Európai Unióban megtestesülő poszt nacionális föderáció. A nemzeti forma különböző tendenciák sűrítvényeiként jelentkezik, amelyekben különféle ideológiai, gazdasági folyamatok, ezenkívül a mindennapi habitualizáció formái kombinálódnak, valamint az állam adminisztratív és szimbolikus

funkciói artikulálódnak. A nemzeti formában találkoznak a munkamegosztás, a migráció folyamatai, a szolidaritás alakzatainak konfigurációi, márpedig mindez ellentmondásos processzusokat, különböző skálájú eseményeket foglal magában, amelyek nem hüvelyezhetők ki a nemzetforma valamilyen állandósult szerkezetéből. És ezek az ellentmondások nem szelídíthetők meg valamilyen elméleti intervenciókkal, amelyekkel régiókban az értelmiségiek sokszor madártávlatban kísérleteznek. Nem lehet félretenni a régi figyelmeztetést, hogy a nemzet illuzórikus közösség, csakhogy nem ajánlatos mellőzni egy másik tapasztalatot sem, amelyet nagyon is meg kell fontolni az európai egységesülés környezetében: a nemzetforma a közösség effektusait teremti.¹ Ugyanis, az Európai Unió, mint (legfeljebb) gyenge föderáció alakzata, a konszolidált nemzeti formákkal igencsak kínál ilyen tapasztalatokat.

2. Nem szándékom az elméleti fejtegetésekbe belebonyolódni, azonban szükségesnek tartottam kiemelni az elmondottakat, méghozzá azért, mert úgy tűnik, ha elfogadjuk a posztnacionális logikát, akkor a kisebbségi önkormányzatisággal/autonómiával kapcsolatos igények értelmetlenné válnak. Mert úgy gondolom, hogy a kisebbségi autonómiák többirányú tendenciákat juttathatnak felszínre. Ott van a nemzetállam hegemoniáját dekonstruáló hatásuk, amely a multinacionális formák felé tolja a nemzetállamokat. De ott van az a kérlelhetetlen tény is, hogy legalábbis valamilyen formában, a kisebbségi autonómiák egyfajta partnerei is a nemzetállamoknak. A nemzeti/etnikai formák határai, jelentései változnak, az azonosság variábilis, éppen ezért számomra a nemzet védelme *contra* a nemzet meghaladása-féle képletek nem vezetnek messzire, a problematikumot egyszerűen rosszul ragadják meg. Gyanítom, hogy amikor bizonyos közírókon, politikusokon a lelkesültség vesz erőt, miszerint ha fellibben a fátyol, úgy a kisebbségek esetében ott van az eredendő önérdék, az ésszerű érdekevezérlés igénye, az elrejtett eredendő ésszerűség, amely hatodrendűnek tartja a kisebbségi önkormányzatiságot, akkor ezen alternatívák, képletek foglyai maradnak.

3. A kisebbségek autonómia-igénye kapcsolatban áll az elismerésre való sajátos irányultságukkal, ezt a magyar államnak tisztelnie kell. (Jó lenne, ha ezt következetesebben figyelembe venné a magyarországi kisebbségek esetében is, és előremozdítaná az etnokulturális igazságosság megvalósulását, hiszen minél előbb meg kell oldania a magyarországi kisebbségek jogi

1 Erről: E. Balibar: *Nous citoyens d'Europe...* Paris, 2001.

helyzetének rendezetlenségeit, kiváltképpen parlamenti képviselőtük hiányát.) Ahogy látjuk, ezek az igények nem párolognak el, még akkor sem, amikor az adott állam részesévé válik az Európai Unió intézményes szerkezetének. Nem szükséges itt felcitolni a politikai filozófia mérvadó személyiségeit ahhoz, hogy megértsük az elismerés-igény erőteljes motíváló erejét. És azt sem kell különösképpen ecsetelni, hogy ezen igény csak részlegesen ésszerűsíthető, valójában az elismerésvágy *aracionális* jellegű. Ez a tény azt is jelentheti, hogy ugyan aligha lehet megkérdőjelezni bizonyos programok, koncepciók létjogosultságát, ezek mégsem helyettesíthetik az elismerésnek a közjogi vonatkozásait. Ebben az értelemben kénytelen vagyok megállapítani, hogy a Vajdaságban megvalósuló tolerancia-programok szükségszerűen megmaradnak a terület korrekciós-mechanizmusainak kereteiben. A gazdasági modernizáció felpörgetésére, a határ menti régiók gazdasági összefonódására, a tőkeerősség megszilárdítására, a gazdasági erőforrások koncentrált felhasználásának fokozására irányuló programok (az addicionalitás érvényre juttatásával) természetesen messzemenően fontosabbak, ezeket támogatni kell. Mint ahogy azon irányulás mellett is lándzsát törhetünk, hogy a magyar állam sarkallja a regionalizációs folyamatokat, amelyek a tőke és a munkaerő újfajta mobilizációs pályáit nyitják meg. Teljesen világos, hogy olyan stratégiákat kell ezzel kapcsolatban kialakítani, amelyek képesek kezelni a megváltozott foglalkoztatás rendjét, a migrációs trendeket, az új szerepmoделlekből adódó késztetéseket. És minden további nélkül hozzáadhatom, hogy fölöttébb fontos azon készségek, képességek kialakítása, amelyek lehetővé teszik a kisebbségek szerepvállalását a munkaerőpiacon. Hiszen egyértelmű a vélemény, miszerint az utóbbi évtizedben gyöngült a vajdasági magyarok helyzete a munkaerőpiacon, *ergo*, a versenyképesség vonatkozásában. Márpedig a kisebbségi egyének beépülése és afirmációja Szerbiában (amely, sajátos módon, de mégis az európai intézmények felé vette útját) erőteljes módon függ a munkaerőpiacon elfoglalt pozícióktól.

Mégis, ismételtelen állítom, hogy az önkormányzatiságban megnyilatkozó elismerési vágy nem cserélhető fel valamilyen másik „kártyára”; úgy mondják a kortárs társadalomtudományi beszédmódban, hogy ez „lexikográfiai preferencia”. Ha jól értem, azok a kisebbségi értelmiségiek, akik súlyos érveket soroltak fel a kisebbségi autonómia mellett, nem arra gondoltak, hogy ehelyütt valamilyen puszta etnikai elkülönültségről, önmagunkba való bezárulásról van szó, hanem az adott állam politikai rendjében való sajátos részvételről.

4. Nem tartozom azok közé, akiket messianisztikus hevület fűt a kisebbségi autonómia emlegetése kapcsán. Sokszor aggodalommal töltenek el az etnikai eliteknek a magaskultúrával kapcsolatos álláspontjai (Vajdaságban ezzel kapcsolatban nagyon sokat lehet veszíteni, mert a jugoszláv időkől itt maradt kulturális és oktatási hálózatot bizonyos veszteségek veszélyeztetik), az etnikai demokrácia nevében történő intézkedéseik, az újfajta kizárási technikák, az az irányulás, amely ezen eliteket az etnikai emancipáció fölként papjaiként jeleníti meg. De ez csak azt a tényt hitelesíti, hogy csupán jól meghatározott feltételrendszer függvényében lehet érvelni a kisebbségi autonómia mellett. Azt gondolom, hogy ebben a vonatkozásban híján maradtunk a magyar állam koherens politikájának, amely a kisebbségi politikai ágensek közötti viszonyok demokratizációját és az esetleges kisebbségi önkormányzatiság demokratikus variánsát ösztönözte volna. Budapest túlságosan sokszor is azon fáradozott, hogy felfedezze és megerősítse a „konstruktív” politikai szereplőket a nem-konstruktív szereplők ellenében, minden bizonnyal, a kisebb ellenállás vonzó logikáját követve. Mindez a budapesti segédlettel történő intézményteremtésen is rajta hagyta pecsétjét. És ezen nem változtat az a tény, hogy a budapesti politikusok, amikor a Vajdaságba érkeznek, akkor szertartásosan ismételtetik a be-nem-avatkozás politikájának elvét. Mert az egyszerűen nem lehetséges, hogy a forráselosztás praxisát működtető állam ne befolyásolja az események alakulását, a kérdés abban rejlik, hogy milyen módon teszi ezt. Mindehhez társult az a meglehetősen egyoldalú kommunikációs rendszer, amely jellemezte a magyar-magyar kapcsolatokat, és amely a politikai szereplőket részesítette előnyben. A magyar-magyar kommunikációs formák szűknek bizonyultak, és néhány alkalmi kivételtől eltekintve inkább a nagy elosztórendszerek keretein belül állandósultak, amelyek növelték a politikai elit egyes részeinek elosztó hatalmát, de nem lendítették előre a kisebbség emancipálódási folyamatait. Ráadásul a konstruktív politikai ágensek kiadós támogatása azzal a fejleménnyel járt párban, hogy komoly demokratikus deficitek és a klientizmus többletei alakultak ki. A magyar kormány alkalomadtán a bába szerepét játszotta el a magyar etnikai pártok kialakulásánál, és a Vajdaság itt persze tanítani való példát jelentett, de látnia kell, hogy e pártok probléma-megoldási módozatai ma gyökeres átalakulásra szorulnak. Hiába kötötte meg ugyanis a vajdasági magyar elit meghatározott része, a legnagyobb magyar párt, a szerbiai elit Európához vonzó erőivel a paktumot, amennyiben ezért túlságosan nagy árat kellett fizetni a vajdasági magyarságnak.

Itt említem, hogy érteni véltem a támogatáspolitikai racionalizációjára tett kísérleteket, miután a határon túli magyar kisebbségek nagy része az EU-tagállamok területén él, ezenkívül üdvözöltem az újfajta támogatáspolitikai kialakításának igényét is. Mert magam is kérdésesnek tartottam, hogy a nemzeti jellegű redisztribúciót a következetes stratégiai érdek vezérli-e? Merthogy szilárdan összeforrasztott elvek, szabályrendszer nélkül az elosztás nem más, mint a közérdek mimikrijének a szálláscsinálója. De számomra rejtély marad, hogy a Szülőföld Alap működtetése miért kötődik ilyen centralizált szerkezetekhez? Vagy...? Hogyan változhat meg gyökeresen az új támogatáspolitikai, amennyiben a döntéshozók (a magyar kormány, a határon túli kisebbségi politikusok) kezében ilyen hatalom összpontosul?

Egyszóval: a kisebbségi önkormányzatiság akkor védhető, ha megszilárdulnak azok a feltételek, amelyek alapján a kisebbség demokratikus módon értelmezheti magát, érzékelheti lehetőségeit és esélyeit. Nem valamilyen magasrétű elmélet mondatja itt velem a demokratizáció szükségességét, hanem a különféle érdekek racionális koordinációjának az igénye. Különös jelentőséget kap ez a meggondolás most a nemrég lezajlott szerbiai választások után, ami azt a meggyőződést erősíti bennem, hogy Szerbiában az etnikai-kisebbségi politizálás előtt útleágazások állnak. A kisebbségi pártok mobilizáló ereje láthatóan stagnál, nincsenek olyan tartalékok, amelyek mozgósíthatnák a választókat, miközben a közéletet a demokratikus deficiitek uralják. Egyszóval, a magyar állam hozzájárult a vajdasági kisebbségi elitek stabilizálódásához, szorgalmazta a környező politikai elitekkel való paktumok megkötését, de mindez már, bizony, régóta átgondolásra szorul.

5. A magyar-magyar viszonylatot az elmúlt évtizedben a magyar külpolitika ismert hármas prioritása határozta meg. Miközben nehéznek bizonyult egyensúlyban tartani az említett három vonatkozást, és az euro-atlanti integrációval kapcsolatos kritériumok jelentették a legfontosabb vezérelvet. Az európai csatlakozás homloktérbe helyezése párban járt a kockázatkerülő magatartással (meg kell mondani, hogy ez a defenzív, alkalomadtán a nacionalizmussal való megbélyegzéssel kapcsolatos félelmi magatartás magyarítja, hogy a nyugati reflexiók mélyebbre hatolhattak kisebbségi ügyekben), a magyar nemzetpolitika/külpolitika folytonosan szembekerült a fennálló keretek szétfeszítésének igényével, hogy úgy mondjam, az innováció kényszerével. Az innováció azonban elmaradt, noha a nyugati országok praxisának kreatív értelmezése támpontot jelenthetett volna. Nehezen hihető, hogy ez a magatartás nem hatott volna a kisebbségi polgárok választási kedvére. Mintha a nemzetpolitika irányítói meggyőzték volna önmagukat

arról, hogy Magyarország olyan kényszerpályákon mozog, amelyek igen kevés mozgásteret engedélyeznek.² A kérdés az volt, hogy lehetséges-e olyan nemzetpolitika kialakítása, amely összhangban van az európai normákkal, de nagyfokú érzékenységet tanúsít a kisebbségek iránt? Az eddig létező megoldások erre a kérdésre nem adtak választ, számtalan ellentmondást nem tudtak kiküszöbölni. Ellentmondások körvonalai bontakoznak ki akkor is, amikor európai kontextus merül fel, és a magyar politikai retorika folyton-folyvást az ellentmondások pólusaihoz sűrűlódik. A meggyorsított magyar modernizáció és a túlfeszített európaizálódás közepette még mindig ott kísért a tény, hogy hiányzanak az újfajta kisebbségpolitika stabil oszlopai, amelyek megszilárdítanák az identitáspolitika és a modernizáció materiáit összefogó építményt. A kisebbségek plurális identitásának jogi érvényre juttatása, jegyzem meg, még előttünk van: ennek híján a jóhiszeműségre hivatkozó retorikát az ellentmondásba való bonyolódás veszélyezteti. Az innováció-hiány nem lehet vezérlő elv. Amint látjuk, az európai keretek nem befejezettek, a konstitucionális játékszabályok alakulófélben vannak, ami azt feltételezi, hogy a magyar képviselők tevőleges szerepet játszhatnak, és az európai politika porondjára helyezhetnek olyan kérdéseket, amelyek elengedhetetlenül fontosak a kisebbségek vonatkozásában (amire van is néhány példa, és ezt csak üdvözölni tudom). Egyszóval, az uniós szabályok távlati lehetőségeket, feltételeket teremtenek a kisebbségi kérdés méltányos rendezéséhez, de ezek csak feltételek.

6. Amennyiben a magyar-magyar viszonyt hoztam szóba, úgy érintenem kell még egy kérdéskört. Másutt már kifejtettem, hogy miért gondolom kétségesnek a nemzet politikai és kulturális vonatkozásai közötti választóvonalak meghúzását, ezeket nem szándékozom megismételni. Ehelyütt csak arra szeretnék összpontosítani, hogy milyen félreértések jellemzik e kérdéskört. A kisebbségi kulturális intézményrendszer fenntartását ma a Vajdaságban óriási mértékben a magyar állam vállalja, aligha kell magyarázni, hogy miért. Ez kulturális egységesülést jelent, ami pontosan az iménti elvnek megfelelően meghatározott politikai és gazdasági egybeforradást is magában foglal, noha ez egy pillanat erejéig sem teszi lehetetlenné a kisebbségek többes kötődését. Mármost, tapasztalom, hogy milyen félreértések övezik az unifikáció e jelentéseit; a Magyarország és a Vajdaság/Szerbia közötti ingázás, pontosabban a magyarországi majd két évtizede tartó tanítási

2 Ezekről a dilemmákról, valamint a kreativitás ritka pillanatairól: Bíró Béla: *Egyensúly-kényszer*. Budapest, 2004. 142.

gyakorlat és a magyarországi egyetemi hallgatókkal való beszélgetések döbentettek rá, hogy sokan itt egyoldalú szolidaritásmintákat, netán keserves áldozatvállalást látnak. Holott a legelementárisabb érvelés is megmutathatja, hogy a kisebbségi intézményrendszer tevékenysége nemcsak a magyar kisebbségeket szolgálja, hanem a magyarországi magyar többség számára is hozzáférhető. A kérdés, amely itt napvilágra kerül, nem mellékhatás, általánosabb vonatkozásokra derít fényt. A magyar–magyar viszonylatrendszer sokoldalú cserekapcsolatként ábrázolandó, noha nem feledjük, hogy kisebbség és többség lép kapcsolatba egymással. Üdvösnek tartanám, ha a magyar állam olyan oktatás- és médiapolitikai irányulást szorgalmazna, amely e csereviszonyok létezését hitelesítené, tágítaná. Akkor szűkülhet a manipuláció példatára, amelyre, mondjuk, a kettős állampolgársággal kapcsolatban bőven akadt példa. És akár javulhatna a kisebbségi magyarok megítélése is, akiket sokszor a parazitizmus vádja leng körül.

A sokoldalúságot persze az a tény is aláhúzza, hogy a kisebbségi világok rendkívül tagoltak, a Trianon utáni történelmi dinamika sodrása, a túlélési technikák érvényre jutása erősen heterogén övezeteket hoztak létre, amely nemcsak az anyaországi pályáktól térnek el, hanem egymáshoz képest is robusztus különbségeket mutatnak fel. Ugyanakkor a magyarországi politikai konfrontációk egyetlen oldala sem tett komoly erőfeszítéseket arra, hogy betekintést nyerjen a kisebbségi világok sokféle rajzó tartalmaiba.

7. Minden bizonnyal azt tekinthetjük a legnagyobb balsikernek, hogy nem sikerült kiépíteni egy olyan „kétlakiságot”, vagy, ha úgy tetszik, kisebbségi többdimenzionális létezésformát, amely egyszerre teszi lehetővé, hogy a kisebbségi magyarság képviselőivel együtt munkálkodjon a domicil állam politikai közösségébe való integráción, és sokoldalú kapcsolatot tartson fenn az anyaország kulturális értékrendjével. Lényeges a többes kötődés formáinak megteremtése a kisebbségek számára, azaz a plurális nemzeti identitások megszervezését tartom szem előtt az európai integráció fényében, ami a kisebbségek európaizálódását ösztönzi. A Vajdasággal kapcsolatban ez a kérdéskör hatványozott módon merül fel – miután nem tartozik az EU intézményes kereteibe. A szigorodó vízumrezsim még inkább kielezi a kérdést, és ezt nem lehet parciális megoldásokkal vagy hosszú távú ígéretekkel csillapítani, amelyek kegyesen a fegyelmezett türelmet javallják a kisebbségnek. Pontosabban lehet, csak e pótmegoldásoknak visszafordíthatatlan következményei lesznek. Tekintettel a fennálló helyzetre, Magyarországnak érdeke fűződik a déli határok demokratizációjához, de ennek megvalósításához merészebb, innovatívabb politika szükséges.

8. A magyar szomszédságpolitika számára Szerbia sok vonatkozásban sajátos szituációt jelentett a múlt század kilencvenes éveiben és jelent ma is, amikor Szerbia területi szuverenitásának határaitól dönt a nemzetközi közösség. Hiszen e döntésnek lehetnek olyan fejleményei (természetesen, az újabb menekültekre is gondolok), amelyek a magyar állam reagálását igényelnék.

Tudjuk, hogy Magyarország érdekelt volt a Milošević-rezsim megdöntésében, és a szegedi folyamattal tevékenyen részt vállalt e rezsim elmozdításában. A 2000-ig hatalmon lévő rezsim nem mutatott hajlandóságot a magyar követelmények teljesítése irányában, és a politikai diskurzusra a magyarelles retorika volt jellemző. A 2000-es szerbiai eseményeket követően új fázisba lépett Szerbiában a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia. Ezt az időszakot a reform, illetve a politikai demokrácia konszolidálása jellemezte. A szerb politikai színtéren a Đinđić nevével fémjelzett Demokrata Párt még fontosnak tartotta a kisebbségi politikai elitek egyfajta beemelését a köztársasági kormányba. 2000 után valójában kísérlet történt egyes kisebbségi politikai vezetők integrációjára. Ezt követően olyan kormány jött, amely úgy látta jónak, hogy nem folytatja elődei praxisát, és úgymond „leszállította” a kisebbségi politikai vezetőket regionális és helyi szintre. Jellegzetes, hogy a 2003-ban életbe lépő választási törvény erősítette azt a meggyőződést, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés előtt komoly akadályok tornyosulnak (ez a törvény lehetetlenné tette a magyarok és a bosnyákok számára, hogy részt vegyenek a köztársasági parlament munkájában, később, a konstelláció módosult, bár, mindegyik kritikai kommentátor hozzáteszi, hogy csupán a legnagyobb kisebbségek esetében). Nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a szerbiai makropolitikai folyamatok milyen módon határozzák meg a kisebbségi aktorok mozgáslehetőségeit és partnerkeresési gyakorlatát. Ugyanis Szerbiában eddig minden párt, politikai csoportosulás valamilyen módon osztotta a hatalmat, azaz részt vett a hatalomgyakorlásban. Ami azt jelentette, hogy a hatalmi erőforrásokkal kapcsolatos általános kereskedelem determinálta a politikai teret. Ezt hívják, eufemisztikus módon, kohabitációnak, ami a választók számára azt jelenti, hogy sohasem kell egyértelműen dönteni vagy elköteleződni valamilyen politikai stratégia mellett, mert a szétterjedt politikai kereskedelem viszonylagosít bármilyen irányulást. Ezzel magyarázható, hogy egymásnak ellentmondó politikai orientációk kerülnek időleges vagy tartósabb politikai szövetségbe egymással, és a megannyi „kohabitációs” szövetségben, alkalmi alkufolyamatban dedifferenciálódnak a politikai irányulások. Ezzel azt kívánom jelezni, hogy a szerbiai politikai mezőbe beépült egy erőteljes

demokratikus deficit,³ ugyanis ha a hatalmi erőforrások ilymód osztódtak el, szavazókra voltaképpen egyre kevésbé volt szükség. Ez a felismerés felveti azt a kérdést, hogy lehetséges-e ebben a politikai környezetben stratégiai partnerségek kialakítása, vagy bármilyen kisebbségi párt arra kényszerül-e, hogy az alkalmi kompromisszumok mocsarában vergődjön?

A kisebbségi önkormányzatiság kivetítése a vajdasági magyarok számára akkor kezdődött, amikor a többségi nemzetépítés új fázisba jutott, ugyanis a kilencvenes évek elején ott volt a háború perspektívája, a területi expanzió előlegezése, a kilencvenes évek második felében pedig a terület (a nemzetlétezés feltétlen alapjaként minősített dimenzió) nagysága egyre kisebbé vált. Még tovább kell mennünk: a kilencvenes évektől kezdve annak a szerb politikai, küldetéstudatos projektumnak az oszlopai porladnak szét, amelynek kötőanyagát még a 19. században alkották meg. Mindenesetre, a kisebbségi önkormányzatiság kérdésének tematizációs esélyeit mindig meghatározta a többségi nemzetépítés homogenizációs stratégiája.

A rezsimváltás utáni hetedik esztendőben felemás eredményekről adhattunk hírt Szerbiában minden vonatkozásban, és itt arról kell elmélkednünk, hogy Magyarország hogyan tud aktívabb szerepet vállalni a helyzet korrekciójában. Az elmúlt években követett magyar külpolitikai vonalvezetésen érződött, hogy a kisebbségi kérdés biztonságpolitikai mederbe terelődött, ami azt jelentette, hogy az etnikulturális igazságosság értelmezése háttérbe szorult.⁴ Számomra úgy tűnik, hogy Magyarország Szerbia vonatkozásában, és a „Nyugat-Balkánnal” kapcsolatos regionális szerepkörét illetően az útkeresés fázisában van, az alapelvek értelmezési gyakorlata még hátravan. Nem vitás, hogy Magyarország érdekelt Szerbia EU-csatlakozásában, valamint a szerbiai jogrendszer szilárdabbá válásában, ami lehetővé tenné, mondjuk, a magyar tőke nagyobb méretű beáramlását és a tőke biztonságos mozgását. Ezenkívül Magyarországnak e helyzet alkalmat nyújthat arra, hogy befolyásolja a szituáció alakulását, és előremozdítsa az etnikulturális igazságosság kritériumainak érvényre jutását. És pontosan e befolyásolásnak a mértéke, módja érdemel különös figyelmet, és igényli a lehetőségek aktívabb mérlegelését. Példának okáért, Szerbiában ma nem létezik kisebbségi törvény, és a kisebbségi kérdéskör meghatározott része *extra legem* tartományba került. A jogszabályok hiányában ténykedő nemzeti tanácsok, bárhogy is ítéljük

3 Amikor e sorokat írom, a szerb kormányalakítás van folyamatban, amelynek egyik lehetősége, hogy a korábbi „elvtelen” kohabitációs gyakorlatnak vége szakad. De ez csak lehetőség.

4 Jellegzetes, hogy a magyar közvélemény akkor kapta fel a fejét a vajdasági magyarok kapcsán, amikor 2004-ben az „atrocitásokat”, „kilengéseket” stb. jegyezték.

meg politikai pozíciójukat, lebegő állapotban vannak. A magyar külpolitika, amely következesen és aktív módon az értékpolitika eszköztárával érvel a kisebbségi (kollektív) jogok érvényre jutása érdekében, sürgetheti a szerb félt, hogy módosítson a fennálló helyzeten. Mondjuk, a kisebbségi kultúra infrastruktúrájának pénzügyi fenntartása nem megoldott, a szerb államapparátus a nemzetközi fórumokon előszeretettel hivatkozik arra, hogy megannyi folyóirat, kulturális termék jelenik meg magyar nyelven, holott érdemben nem járul hozzá ezek fenntartásához, hanem a költségeket a magyar államra hárítja. Ez fenntarthatatlan állapot, és a magyar államnak fel kell lépnie, hogy ez a helyzet megváltozzon. Szerbiával 2004 kinos eseményei után meghatározott kétoldali kapcsolatok alakultak ki, ezeket fenn kell tartani, sőt, mi több, mélyíteni kell. A szerb politikai elit nem tanúsított nagy érdeklődést a kisebbségi kérdések iránt, de ezt a helyzetet képlékenynek kell minősíteni. Egyszóval, a Vajdaság vonatkozásában multidimenzionális politika szükségeltetik, amelyik tevélegesen magatartást igényel mind az európai intézmények (figyelembe véve, hogy a vajdasági magyarok még hosszú ideig az EU-n kívül fognak élni), mind a kétoldali kapcsolatok szintjén.